

Семен ГОНЧАРЕНКО

Про фундаментальні і прикладні педагогічні дослідження, або «Не споруджують освіту на піску»

Незважаючи на складні умови, в яких перебувають наука в Україні і люди, котрі нею займаються, майбутнє цивілізації, як і раніше, залишається нерозривно пов'язаним з долею науки. Багато питань, які стосуються долі української науки, обговорюються в пресі. Серед них особливу увагу привертає проблема співвідношення фундаментального і прикладного. Учені, які відстоюють важливість фундаментальної науки, доводять, що центральним, стратегічним питанням сучасної наукової політики держави є питання про оптимізацію співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень у цілісному процесі наукового пізнання.

Фундаментальна наука несе з собою дух дослідження, пошуків істини. Вона шукає відповіді на питання «як і чому», намагається розв'язати нерозв'язані завдання, відшукати нові закони Природи. Просто необхідно підтримувати і культивувати цей дух новаторства, тому що він потрібен і для прикладних наук.

Без глибоко обґрунтованого поступального розвитку фундаментальних і теоретичних наукових досліджень якихось вагомих прикладних наукових результатів чекати не доводиться. Прикладні дослідження, поява інноваційних технологій, їх продуктивна адаптація і міжгалузева інтеграція у сфері виробництва неминуче передбачають одночасне, а цілком можливо, і синхронне проведення фундаментальних досліджень.

Останнім часом в Україні різко зріс інтерес до економічних аспектів науки й особливо до фундаментальної. Яка фундаментальна наука по кишені Україні? Яким має бути її соціально-економічний статус та інвестиційна частка? З цих питань виникли розбіжності. Одні вчені вважають, що Україна може дозволити собі скромну фундаментальну науку, інші — що торгу в даному випадку не повинно бути. В управлінських сферах економіки України побутують думки і погляди, що досягнення самоокупності і швидкість упровадження в практику пріоритетних механізмів розвитку соціальної сфери можливі без істотних затрат на науку, особливо на її фундаментальну складову.

«Ринковики» в уряді вважають, що держава взагалі може обійтися без фундаментальної науки і не фінансують її розвиток. У міркуваннях чиновників, у тому числі й наукових та освітянських, звучать абсолютно неприйнятні пропозиції припинити в Україні фундаментальні дослідження як такі, що не дають прибутку, і кинути всі сили на проведення прикладних досліджень, які мають комерційну значущість. На щастя, це неможливо.

Хочуть чи не хочуть цього чиновники, фундаментальна наука, тобто експериментальні й теоретичні дослідження природи речей, явищ, подій, існуватиме доти, доки існує людство. І щоб не випа-

сти з цієї категорії, щоб не перестати належати людству, Україна повинна розвивати фундаментальну науку. А це неможливо без фундаментальності в освіті. Недооцінка в країні фундаментальних і прикладних теоретичних досліджень призводить до того, що педагогічна наука тупіє на місці, залишаючись наукою глибоко провінційною.

Поміркovanі вчені категорично твердять, що без розвитку фундаментальної науки неможлива і прикладна, або вона неминуче трансформуватиметься в сукупність технологічних відомостей.

Прикладні і фундаментальні науки співвідносяться між собою як корені і гілки дерева. Корені — це фундаментальне знання, і якщо їх обрізати, то дерево поступово загине.

Знання про розвиток фундаментальних і прикладних досліджень має важливе стратегічне значення, на що вказують спеціалісти з порівняльної педагогіки. На світовому ринку, де точиться жорстока конкурентна боротьба, перемагають ті країни, які інтенсивно розвивають фундаментальні й прикладні дослідження і всіляко підвищують рівень освіченості народу, щоб не лише еліта, а й більшість могли опанувати наукові досягнення й ефективно працювати із складними технологіями.

Суспільство, яке живе сьогоднішнім днем, не схильне підтримувати саме фундаментальну компоненту науки й освіти. Таке суспільство зі скрипом готове обговорювати питання про кадрове забезпечення науково-технічного прогресу, про кадровий супровід розгортання досліджень зі створення технологічної бази цього прогресу. Але воно й слухати не хоче про роботу на перспективу, що можливо лише на основі фундаментальної науки.

Фундаментальна наука внутрішньо здатна до кадрового самовідтворення. Щоб ця репро-

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

дуктивна здатність науки не була пригнічена, потрібні як школи та інститути елітарної фундаментальної освіти, так і відповідний рівень математичної, природничо-наукової та гуманітарної фундаментальності в середніх і вищих навчальних закладах України.

Наука не може розвиватися без інтуїції і допитливості. Вона не виживе, якщо не буде широко й інтенсивно застосовуватися в інтересах усього людства. Людське існування залежить від співчуття і знання. Знання без співчуття безлюдне, співчуття без знання неефективне.

Але не лише фінансові меркантильні питання визначають співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень. Важливо позбутися нечіткості й різнобою в уявленнях термінологічного й змістового порядку. Актуально стає необхідність більш чи менш однозначного розуміння суті й характеру фундаментальних і прикладних досліджень у науці взагалі і в педагогіці зокрема. Без цього міркувати, обмінюватися інформацією і просто спілкуватися дуже важко.

Нині стало модним називати педагогіку практико-орієнтованою наукою, або наукою про освітню практику. Лунають палкі заклики вести практико-орієнтовані дослідження. Але що означають ці заклики? Нехтування педагогічною теорією і прагнення виробляти педагогічні «рецепти» на всі випадки освітньої практики без належного наукового обґрунтування.

Традиційно мету фундаментальної науки вбачають в одержанні й теоретичній систематизації об'єктивного знання про дійсність. Кінцевою метою прикладної науки прийнято вважати точний, дійовий рецепт. Пошук істинного знання виступає як самодостатня мета фундаментального дослідження; для прикладного важливим є інструментальне знання, а головна його цінність — ефектив-

ність. Природно, що прикладні дослідження розгортаються на базі фундаментальних.

Не менш важливу роль відіграють фундаментальні науки в навчанні підростаючого покоління. Вони виховують таке ставлення до проблеми вивчення, яке є дуже корисним і продуктивним. В певному розумінні вони виховують студентів в етичному плані: критичний підхід до будь-якого одержаного результату, готовність визнати свої висновки лише проміжними, відкритими для подальших вдосконалень (це риси, притаманні будь-якому фундаментальному дослідженню). Студенти краще розуміють нашу роль і місце у Природі — як на Землі, так і у Всесвіті, вони вчаться працювати у великому міжнародному колективі, забуваючи про національні, расові й державні межі. Кінцева мета будь-якої фундаментальної наукової роботи — це пошук істини.

Фундаментальні педагогічні дослідження відкривають закономірності педагогічного процесу, вибудовують загальнотеоретичні концепції педагогічної науки, її методологію, аналізують історію. Вони спрямовані на розширення наукових знань, вказують шляхи наукового пошуку, створюють базу для прикладних досліджень і розробок. До проблеми фундаментальних досліджень можна віднести антропологічні й аксіологічні аспекти освіти, теоретичні основи процесу навчання в середній та вищій школі, соціально-педагогічні засади диференціації та фундаменталізації середньої і вищої освіти, соціально педагогічні засади підвищення рівня освіченості і загальної культури випускників середніх і вищих шкіл.

Прикладні дослідження розв'язують окремі теоретичні і практичні завдання, пов'язані з методами навчання, виховання, змістом освіти, питаннями школознавства, підготовки учителів. Прикладні дослідження

уточнюють, доповнюють або опрацьовують нові методичні положення, пропозиції з удосконалення навчально-виховного процесу. Результати прикладних досліджень також зараховуються в розряд наукових знань, але сам процес їх одержання орієнтується не стільки на пошуки істини про освіту, якою вона є, скільки передусім на необхідність вироблення певної програми практичних дій з перетворення освіти.

Звичайно, існують фундаментальні дослідження, які проводяться безвідносно до запитів практики. Однак справжню мотивацію до проведення фундаментальних досліджень визначають усе-таки потреби практики, але дуже абстраговані, старанно дистильовані, ідейно облагороджені.

Поширена думка, ніби фундаментальні дослідження є дослідженнями вищого порядку порівняно з прикладними. Вони спрямовані на розв'язання складних теоретичних проблем, практична користь від яких незначна. Прикладні дослідження орієнтовані виключно на практику і не вносять якихось істотних змін у теорію. Їх цінність щодо фундаментальних знань значно нижча, тому вони можуть виконуватися менш кваліфікованими спеціалістами, дослідниками-початківцями. З цієї точкою зору погодитися не можна. Фундаментальні і прикладні дослідження та розробки відрізняються не за своєю цінністю і складністю, а передусім за цільовою орієнтацією. Фундаментальні дослідження спрямовані на розв'язання завдань, пов'язаних зі збільшенням обсягу знань у певній галузі. Їх результати в даний момент можуть не мати практичного значення, хоча така можливість не виключається.

Говорячи гранично лаконічно, фундаментальні дослідження — це такі дослідження, які відкривають нові явища й зако-

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

номірності. Але під час проведення фундаментального дослідження можна ставити й суто наукове завдання, і конкретну практичну проблему. При цьому не мають значення суб'єктивні наміри й установки дослідника.

Не слід думати, що коли ставиться суто наукове завдання, то таке дослідження не може дати практичного значення. В однаковій мірі не слід думати, що коли ставиться фундаментальне дослідження, спрямоване на розв'язання практично важливого завдання, то таке дослідження не може мати загальнонаукового значення. Це не так. І свідок тому — історія розвитку науки.

Важливою умовою актуалізації результатів фундаментальних досліджень є їх поетапний моніторинг, який дає можливість своєчасно, а в ситуаціях ризику з випередженням виробляти методологічні основи прогнозування та розвитку прикладних досліджень.

І в фундаментальному, і в прикладному дослідженні будуються теоретичні моделі, які відображають об'єкти дослідження. У прикладному дослідженні теоретична модель створюється на основі (або в рамках) уже наявної теорії. Слід зазначити, що досить багато прикладних досліджень виконано на основі концепції змісту й методів навчання (І. Я. Лернер, М. М. Скаткін, В. В. Краєвський), концепції особистісно-орієнтованого чи особистісно-розвивального навчання (І. С. Якиманська).

У фундаментальному дослідженні теоретична модель відображає нову теорію, створену на основі критичного осмислення наявних.

Результатом і фундаментального, і прикладного дослідження є нові знання, але характер новизни цих знань різний. У фундаментальному дослідженні результати подаються на рівні перетворення. Цей рівень характеризується принципово новими підходами, яких раніше в теорії і практиці не було, він до-

корінно відрізняється від відомих уявлень у даній галузі педагогіки. Прикладні дослідження, як правило, подають результати на одному з двох рівнів. Перший — це рівень конкретизації: уточнення відомого, конкретизація окремих теоретичних і практичних положень, які стосуються освіти; зміни зачіпають часткові питання, що не мають принципового значення для розуміння суті явища, процесу. Другий — рівень доповнення: розширення відомих теоретичних положень, відкриття нових аспектів, граней проблеми, виявлення нових елементів, частин, які раніше не були відомі. Але ці нововведення не змінюють картини в цілому, а доповнюють її. Найповнішу характеристику результатів фундаментальних і прикладних досліджень дав В. М. Полонський (Оценка качества научно-педагогических исследований. — М., 1987).

Педагогічна наука — це сукупність різних галузей педагогічного знання, на цій основі вона виконує й фундаментальні, і прикладні функції. Нині, коли роль освіти як соціального інституту стає визначальною в динаміці якісних змін людського потенціалу, особливо актуальним є встановлення механізмів взаємодії фундаментальної і прикладної наук усередині цієї сфери. Тому що фундаментальний напрям дослідження людини як джерела інноваційного розвитку дає системне уявлення про шляхи і можливості підвищення ефективності соціально-економічного розвитку країни.

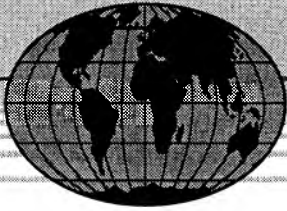
Гостра нинішня ситуація існування людини, з одного боку, стимулює розвиток критичного мислення, творчої ініціативи, соціальної відповідальності, сприяючи її саморозвитку як особистості, а з другого, розширення суспільства, нестійкість екологічної, ідеологічної, соціальної і економічної ситуації, дискредитація багатьох моральних орієнтирів, маніпулю-

вання свідомістю людини через ЗМІ спричиняють масовий соціально-психологічний стрес. Людина щосекунди стикається з майбутнім, однак не усвідомлює цього і зазнає надзвичайно жорсткого психологічного дискомфорту. Багато людей шукають вихід в алкогольному чи наркотичному забутті, в релігії, окультизмі, астрології.

Сучасна наука, створюючи фундаментальні знання й основи сучасних технологій, безпосередньо впливає на зміст, рівень і якість освіти. Вона невіддільна від загальнолюдської культури і спрямована на подолання складних економічних, соціальних та екологічних проблем. Відповідно фундаментальна педагогічна наука найтісніше пов'язана з ефективним і своєчасним розв'язанням проблем освіти, розвитком особистості засобами культури, наданням новим поколінням педагогічної підтримки у процесах соціалізації, культурної ідентифікації, формування духовно-моральної стійкості в умовах глобалізації. Ідеться про основу буття людини, яка визначає міру фундаментальності педагогічного знання.

Складність і суперечливість політичної та соціально-економічної ситуації в сучасній Україні зумовлюють потребу фундаментальних досліджень у галузі наук, які в різних аспектах вивчають освіту. Їх смисловою основою має стати пошук витоків і закономірностей розвитку інноваційних соціальних технологій, орієнтованих на підвищення якості життя, забезпечення благополуччя і вільного розвитку людини в громадянському суспільстві, що формується.

Проблемне поле вітчизняної педагогічної науки визначається принциповими змінами в людському співтоваристві взагалі й українському суспільстві зокрема. Психологічно і педагогічно важливо, що не лише світ став іншим — відкритим, а й сучасна людина по-новому розу-

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

міє, осмислює і цей світ, і себе в ньому. Самі ці зміни є найбільш значущими серед усіх критичних змін у світі, суспільстві. Маються на увазі зміни сприймання, свідомості, мислення, потребнісно-мотиваційної і емоційно-вольової сфер людини, її життєвих ритмів, простору діяльності, структури відносин, душевних переживань, етичних і ціннісних аспектів буття.

Предмет прикладних досліджень більш обмежений і спрямований на практичний результат. Вони в більшості випадків продовжують фундаментальні, але можуть і передувати їм, бути проміжною ланкою, яка пов'язує науку і практику, фундаментальні дослідження і розробки. Останні безпосередньо обслуговують практику, містять конкретні вказівки щодо виховання й навчання, методів і форм організації різних видів діяльності.

У змістовому контексті фундаментальні знання є теоретичними й емпіричними презентаціями освітніх об'єктів, їх властивостей, закономірностей прояву, функціонування, змін. Прикладні знання — це знання про можливості трансформації освітньої дійсності за допомогою конкретних моделей, технологій, знання про специфіку їх використання. Істотне значення мають відмінності в методах і результатах досліджень: основою фундаментального дослідження є аналітичний експеримент, прикладного — експеримент моделючий.

Взаємодія фундаментальної і прикладної науки ґрунтується на таких методологічних принципах:

- залежність між фундаментальними і прикладними дослідженнями, що забезпечує розвиток інноваційних напрямів, подолання суперечностей між обґрунтованою методологією і практичними результатами досліджень;

- динамізм складних систем власних регуляцій усередині

фундаментальних і прикладних наук, на основі яких стає зрозумілою їх взаємодія;

- детермінізм, обумовленість фаз, стадій, механізмів, процесу взаємодії;

- системність, існування структурної і закономірної єдності фундаментальних і прикладних досліджень на всіх етапах розвитку науки.

Один з механізмів взаємодії фундаментальної і прикладної науки може базуватися на стадійності самого процесу: фундаментальні — прикладні дослідження — впровадження в практику. В даному випадку специфіка взаємодії впливає з прогностичних функціональних взаємозв'язків. Другий механізм — це взаємовідносини автономних галузей як взаємопов'язаних між собою і взаємозумовлених явищ. Результатом такої взаємодії є відкриття, здійснюване в процесі наукового розуміння природи і суспільства.

Об'єктивна взаємодія фундаментальної і прикладної науки в розв'язанні стратегічних завдань розвитку освіти є основою:

- 1) комплексної системи саморозвитку науково-освітніх установ з урахуванням розгляду педагогічного процесу, виховання як соціального явища, яке існує і розвивається незалежно від суб'єкта, що його досліджує, детермінуючи напрям і характер діяльності останнього;

- 2) науково-технологічного прогнозування, виходячи з об'єктивних умов педагогічного процесу, в якому суб'єкт у своїй практичній діяльності змінює ці умови на основі фундаменталізації пізнання об'єкта.

Реалізація цих уявлень і методологічних позицій стає необхідною умовою для успішного планування і організації фундаментальних і прикладних досліджень, орієнтованих на інноваційну розробку й чітку, обґрунтовану взаємодію фундаментального і прикладного знання, яка складає надійну наукову базу розвитку соціокультурних і духовно-мораль-

них основ освіти і гуманістичного виховання дітей і молоді.

Фундаментальними педагогічними дослідженнями є передусім теоретичні дослідження, які відповідають даній вище характеристиці. Результатом таких досліджень є створення нової педагогічної теорії, яка охоплює певний клас явищ у сфері освіти. Такій теорії притаманні такі риси:

- вона містить не окремі достовірні наукові положення, а їхню сукупність;

- вона не лише описує певну сукупність фактів, а й пояснює їх, виявляє причини, закони і закономірності педагогічних явищ і процесів.

Фундаментальність педагогічних досліджень досягається завдяки розв'язанню таких завдань:

- удосконалення, що здійснюється на основі наявних знань, сприяє поліпшенню того, що вже існує;

- перетворення, які вимагають принципово нових теорій, ідей, задумів, долають виявлені суперечності, що спричиняють необхідність проведення фундаментальних досліджень;

- моделювання (проектування), яке вимагає концептуальної сукупності ідей, що реалізуються на фундаментальних основах кожної із залучених наук при залишенні за педагогікою інтегруючої функції.

Результати фундаментальних педагогічних досліджень не можна оцінювати за тими критеріями науковості й об'єктивності, які застосовуються для оцінки результатів фундаментальних природничо-наукових досліджень.

Критеріями оцінювання результатів фундаментальних педагогічних досліджень можуть бути критерії, сформульовані для будь-яких галузей науково-технологічного знання: повнота, несуперечливість, перевірюваність, достовірність. Однак можуть розроблятися інші критерії. Критерії оцінювання ре-

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

зультатів прикладних досліджень опрацюються з урахуванням кожного конкретного дослідження. Але необхідні параметри, які охоплювали б усі існуючі характеристики взаємодії фундаментальної і прикладної науки. Особливої актуальності дана проблема набуває в контексті людиноцентричної парадигми сучасного соціально-економічного розвитку країни, коли поєднання теоретичних досягнень і практичного досвіду повинно забезпечувати гуманістичну доміную інноваційного розвитку. Як шукані критерії можуть виступати цілісність (об'єктивна галузь обмежена зв'язками, що мають істотну залежність), константність (стабільність істотних характеристик предметної галузі із зміною умов), інтерпретованість (теорія повинна мати емпіричний зміст, повинна передбачати змістову інтерпретацію формальних результатів — без емпіричної інтерпретації немає теорії).

Критеріями оцінювання результатів фундаментальних педагогічних досліджень є достовірність, новизна, обґрунтованість, евристичність.

Достовірність — це обов'язковий критерій результатів будь-якого фундаментального дослідження. Відкриті нові факти, явища, процеси, встановлені взаємозв'язки між педагогічними явищами і процесами, сформульовані закони й закономірності повинні правильно відображати дійсність і характеризувати її такою, якою вона є насправді.

Новизна — виявлення нових, раніше невідомих педагогічних фактів (їх системи), що відкривають нові напрями досліджень, зв'язків, тенденцій, суперечностей, закономірностей розвитку явищ.

Обґрунтованість — критерій, який у фундаментальних дослідженнях належить до методології дослідження.

Евристичність показує, що фундаментальні педагогічні дос-

лідження не повинні замикатися в собі, а повинні відкривати нові напрями в педагогічній науці. Педагогічне дослідження лише тоді можна назвати фундаментальним, коли його результати відкривають шляхи для нових пошуків, спрямованих урешті-решт на вдосконалення практики навчання і виховання.

Прикладні педагогічні дослідження на відміну від фундаментальних, характеризуються не лише вужчою проблематикою, вибором для дослідження окремих галузей навчання або виховання, а й тим, що не ставлять завдання відкривати закони й закономірності. Вони спрямовані на розкриття часткових проблем навчання, виховання й розвитку особистості учнів чи студентів, їхніх пізнавальних інтересів, проблем управління навчальними закладами тощо. Але й цей тип досліджень, не завжди в результаті має достатньо матеріалів для практичної педагогічної діяльності. Використання результатів прикладних педагогічних досліджень у навчально-виховній роботі ускладнюється тим, що вони не забезпечені відповідним інструментом їх реалізації. Планування вивчення вужчих проблем у прикладних дослідженнях, опрацювання гіпотез, певних концепцій дає можливість виділити напрями і мету дослідження, що, як правило, зводяться до створення умов для практичних досліджень. Отже, на початку прикладного дослідження треба відповідати на запитання, чи актуальна намічена для дослідження тематика, якою мірою таке наукове дослідження (його результати) може допомогти в удосконаленні навчально-виховної роботи. А це означає, що актуальність є одним із основних критеріїв оцінювання результатів прикладних педагогічних досліджень. Другим важливим параметром в оцінюванні результатів прикладних педагогічних досліджень є цінність здобутих ре-

зультатів. У даному випадку критерії актуальності і практичної цінності тісно взаємопов'язані. Важко уявити собі актуальну наукову працю, практична цінність якої для сучасної середньої чи вищої школи була б незначною.

Практичні дослідження ґрунтуються на прикладних. Вони мають своїм завданням довести результати прикладних досліджень до освітньої практики. До таких практичних досліджень належить створення навчальних планів, програм, підручників, методичних рекомендацій для учителів, різноманітних дидактичних матеріалів та інших засобів, без яких неможливо здійснювати навчально-виховну роботу. Дослідження в даному випадку пов'язані з побудовою теоретичної моделі практичної розробки і її експериментальної перевірки. Педагогі середньої і вищої школи, інших навчальних закладів цікавляться насамперед практичними дослідженнями або, як їх іноді називають, методичними розробками. Але цілком очевидно, і це чудово розуміють самі педагогічні працівники, що без фундаментальних і прикладних досліджень практичні розробки не зможуть розв'язати поставлених перед ними завдань.

Фундаментальні дослідження процесу навчання має здійснювати дидактика, яка відображає умови й закономірності його організації і перебігу. Оскільки будь-який закон є конкретно-історичним феноменом, зі зміною відповідних умов, з розвитком практики і пізнання одні закони сходять зі сцени або видозмінюються, інші — з'являються. Глибокі зміни умов навчання та виховання за останні десятиріччя потребують нових знань про закономірності цього процесу, знань, які мають бути результатом перспективних фундаментальних педагогічних досліджень. Результативність реформування (модернізації) освіти в нашій країні прямо за-

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

лежить від розвитку фундаментальних досліджень у галузі теорії навчання, від виявлення нових закономірностей цього складного структурного процесу в умовах постійного розширення культурно-освітнього простору, розвитку неперервної, особистісно зорієнтованої, полікультурної освіти.

Предметом фундаментальних досліджень загальних проблем дидактики має бути група методологічних проблем: накреслення й реалізація в рамках поставлених завдань підходу до побудови теорії змісту загальної середньої і професійної освіти як частини педагогічної теорії, що ґрунтується на позиціях загальної методології науки і на результатах спеціального дослідження методологічних проблем дидактики. З цих позицій слід розглянути теоретичні питання, які стосуються педагогічної інтерпретації соціального досвіду, що виражає інтереси особистості, суспільства й держави. Зміст освіти має бути представлений як педагогічна модель соціального досвіду і розглянутий у загальнодидактичному аспекті з урахуванням реальних форм його існування.

Важливими проблемами дидактики є фундаментальні спеціальні проблеми самої теорії змісту освіти. Це проблеми, пов'язані з визначенням складу і структури змісту загальної і професійної освіти на різних рівнях і в різних аспектах. Одержані в результаті знання мають інтегруватися під дидактичним кутом зору, який зводить воедино і конкретизує всі уявлення про цілі та зміст освіти.

Нині від психологів і дидактів чекають висунення нових концепцій, що розкривали б характер і особливості складного процесу засвоєння сучасними дітьми знань в умовах зміни самого знанневого простору, давали відповіді на основоположні питання про характер їх систематизації, рівні, широту на різних ступенях навчання, про можливості

оптимізації розумової і мовної діяльності дітей, про особливості оволодіння мислительними операціями, діями, про резерви й умови розвитку цілеспрямованого формування пізнавальних процесів, про психологічні й дидактичні механізми засвоєння окремих навчальних предметів, забезпечення, зокрема, мовної і математичної грамотності, бачення, сприймання історичного матеріалу.

Виявляючи фундаментальні характеристики сучасної педагогічної практики, дидакти останнім часом опрацювали нові теоретичні й нормативні основи методології педагогіки. Дидактика поповнилася сучасним технологічним апаратом, теорією побудови педагогічного процесу, орієнтованого на розвиток особистісних функцій учня чи студента. Особливо важливе значення мало опрацювання культурологічної концепції змісту освіти, що певною мірою відповідає вимогам сучасної наукової теорії, дидактичних засад гуманізації і фундаменталізації середньої та вищої освіти.

Фундаментальні дослідження в галузі дидактики характеризуються поглибленим аналізом основоположних елементів навчання. На основі теоретичного аналізу, дослідно-експериментальної роботи виявляються актуальні для фундаментальної науки проблеми, відбувається їхня технологічна обробка й теоретична концептуалізація. Нині вони зачіпають широке коло завдань, найважливішими з яких у найближчій перспективі є:

- визначення дидактичних орієнтирів добору змісту освіти на різних рівнях вивчення навчального предмета й навчального матеріалу;

- виявлення специфіки добору змісту і засобів реалізації гуманітарних і природничо-наукових навчальних предметів у різних освітніх підходах;

- створення дидактичних орієнтирів конструювання змісту навчального предмета, спрямо-

ваних на реалізацію варіативності змісту освіти;

- опрацювання змісту і засобів реалізації навчального предмета, спрямованого на соціальну адаптацію;

- виділення дидактичних основ побудови моделі навчального предмета в аспекті технологічності навчання.

Особливої уваги заслуговує комплекс фундаментальних дидактичних проблем диференціації навчання, соціально-педагогічних основ профільного навчання в середній загальноосвітній школі. Стрункої психолого-педагогічної теорії з цієї проблеми не створено досі ні в нашій країні, ні за кордоном.

Пріоритетними фундаментальними проблемами дидактики залишаються співвідношення навчання і розвитку, соціально-педагогічні основи підвищення рівня освіченості випускників середньої школи, структурування знань, які формуються в учнів чи студентів, їх прирощення й оновлення в умовах інформаційного простору, що швидко змінюється, подолання «знанневого» підходу до змісту освіти з конкретних предметів і пов'язане з цим непомірне розширення обов'язкового мінімуму в навчальних стандартах, переважно монологічний характер роботи на заняттях, недостатня увага до її емоційно-ціннісних аспектів і багато іншого.

Фундаментальні дидактичні дослідження покликані теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити, як, де і до яких меж має здійснюватися комп'ютеризація навчання, щоб робота учнів з комп'ютером не знижувала ініціативності їхньої думки, не збіднювала їх творчої уяви й водночас не відволікала їх від реального світу.

Надзвичайно важливою фундаментальною проблемою є сьогодні опрацювання наукових — психологічних, психофізіологічних, психолого-дидактичних засад побудови підручників нового покоління, виявлення їхнього

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

взаємозв'язку з найновішими інформаційними технологіями, включаючи Інтернет. Тут постає проблема поєднання інформації, що надходить з підручників і від педагогів та значних інформаційних потоків з телевізора й Інтернету. Тому зростає значущість фундаментального експериментального вивчення психофізіологічних і дидактичних механізмів когнітивної діяльності на різних етапах вікового розвитку як теоретичної основи опрацювання нових дидактичних і методичних підходів до навчання і виховання.

У тісній взаємодії з психологами дидакти й методисти просто зобов'язані спрямувати фундаментальні дослідження на те, щоб виявити випереджальні можливості дітей, умови розвитку їхньої мобільності й рухливості в освоєнні, привласненні та розумінні нових техніко-технологічних систем і сучасного рівня культури суспільства, у формуванні пізнавальних потреб, умов і механізмів розвитку інтелектуального потенціалу.

Докорінна зміна шляхів соціального розвитку України зумовлює потребу нових фундаментальних досліджень і в теорії виховання. Новому українському суспільству потрібні нові теоретичні концепції виховання, де б віддавався пріоритет ідеям демократизму, гуманізації, «вбудуванню» особистості дитини, підлітка, юнака (дівчини) в реальний простір сучасного буття з усіма його суперечностями й ризиками.

Нині на передній план виходять фундаментальні дослідження, покликані виявити і розкрити закономірності не лише когнітивного, а й соціального та духовного розвитку з метою проникнення в таємниці внутрішнього світу зростаючої людини.

Україні важливо фундаментально дослідити виховні технології, спрямовані на забезпечення процесу виховання особистості в умовах політичної й економічної кризи, політичної

нестабільності, різкого розширення суспільства на багатих і бідних, загострення міжетнічних суперечностей. Ці технології мають ґрунтуватися на світовому досвіді розвитку гуманістичних традицій виховання і передбачати нові форми та методи виховної роботи з дітьми як у теоретичному, так і в прикладних аспектах.

Важливою фундаментальною проблемою теорії виховання має стати обґрунтування концепції виховного простору, визначення його структури і варіантів, характеристика рівнів, взаємодія суб'єктів, комплексний аналіз особистості учня як мети, об'єкта, суб'єкта і результату виховання. Орієнтація на розкриття суті, природи, специфіки професійної діяльності самого реалізатора педагогічної теорії — учителя дає можливість виявити основні характеристики особистісно-професійної позиції педагога як вихователя.

Сучасна людина живе в нових ритмах життя, роботи, пересування, в нових часових структурах, що змінюють її психіку, стійкість. Нині інтенсифікується зростання квазіпотреб, квазіінтересів, відхилення в поведінці, порушення психічного життя, підвищена тривожність, агресивність, істотні зрушення в міжособистісних, міжгрупових відносинах. Змінюються, зокрема, характер і принципи спілкування людей — безпосереднє поступається опосередкованому — телефонному спілкуванню, а також спілкуванню за допомогою Інтернету. Що при цьому відбувається в інтелектуальній і емоційній сферах психіки людини, як змінюється її мовна діяльність? Ці й багато інших питань вимагають проведення нових фундаментальних досліджень.

На перший план виходить, вимагаючи глибокого фундаментального дослідження, проблема самовизначення людини, розуміння, усвідомлення нею своєї Самості — хто я в цьому світі — і тісно взаємопов'язані з

нею проблеми ідентичності й ідентифікації себе як представника певної групи, регіону, етносу, країни, сучасного людського співтовариства.

З ким і чим ідентифікуються в наші дні діти, підлітки, молоді, зрілі люди, люди не лише різних поколінь, а й різних культур, різних соціальних структур?

Проблема відносин, їхнього змісту, механізмів, структури розгортання стає нині однією з головних у педагогіці й психології. Передусім ставлення людини до себе та інших людей, відносин між людьми, де, на жаль, порушено багато форм, утрачені найважливіші почуття, навіть такі, як почуття довіри, співпереживання. Як зберегти, вірніше, відродити ці справді людські почуття, пряме запитання до спеціалістів-психологів і педагогів, які зобов'язані інтенсифікувати фундаментальні дослідження системи відносин, взаємовідносин людей, які сьогодні особливо загострилися.

Актуалізується, зокрема, проблема фундаментальних і прикладних теоретичних досліджень психолого-педагогічних основ формування в дітей, підлітків і юнацтва особистісних якостей, що акумулювали б кращі риси конкретного етносу, українського народу в цілому й загальнолюдських цінностей.

Слід сказати, що в нашій педагогічній науці, де глибоко опрацьований предметно-практичний бік діяльності людини, значно слабше розглянута діяльність мотиваційно-емоційного типу. Тим часом, саме ця діяльність стає сьогодні найбільш активним фактором розвитку сучасної людини і суспільства.

Звідси актуалізуються фундаментальні психолого-педагогічні дослідження творчої, зокрема художньої діяльності, діяльності осягання світу засобами переживання. І, природно, особливого статусу в цьому зв'язку набувають психолого-педагогічні дослідження мистецтва, що створює «реальності, які переживають»

ОСВІТА —
XXI СТОЛІТТЯ

ся», даючи людині можливість «пережити не прожито».

Фундаментальні теоретичні проблеми сучасного виховання пов'язані з опрацюванням методології фундаментальних досліджень у галузі теорії виховання, моніторингу ефективності виховної діяльності. Перспективними напрямками фундаментальних досліджень у галузі теорії виховання можуть бути:

- актуальні проблеми виховання в умовах глобалізації: полікультурне і патріотичне, світське і релігійне, екологічне виховання, прогнозування процесів і явищ у сфері виховання, які породжуються глобалізацією;

- виховання в умовах нових інформаційних технологій і відкритої неперервної освіти;

- формування в дітей і молоді цілісного світорозуміння й сучасного наукового світогляду, причому науковість світогляду — це його орієнтація на наукове знання, що є основою переконань і вчинків людини, всієї системи її діяльності, буття в світі;

- формування толерантності учнів і педагогів;

- пошук можливостей посилення емоційно-вольової стабільності дітей і молоді, їхньої психологічної стійкості до виникаючих труднощів;

- пошук шляхів використання нових форм молодіжних захоплень, у тому числі музичних, виявлення засобів оздоровлення в цілому і сімейного, і шкільного середовища;

- принцип центрації виховання на розвитку особистості, який виходить з визнання пріоритету особистості щодо суспільства, держави, соціальних інститутів, груп і колективів та передбачає, що це положення має стати основою філософії виховання, ідеології суспільства в сфері виховання, центральною ціннісною орієнтацією як вихователів, так і вихованців;

- аналіз полісуб'єктності як необхідної умови сучасного виховання, опрацювання відповідної стратегії виховання в

умовах соціуму, який динамічно розвивається;

- характеристика потенціалу різних суб'єктів виховання і соціалізації в сучасному соціумі;

- соціальне конструювання реальності засобами виховної практики;

- моральне виховання і ЗМІ;

- співвідношення традицій і інновацій у вихованні;

- теоретична концептуалізація й технологічне опрацювання проблем адаптивного управління виховним процесом;

- професійні деформації в роботі педагога як вихователя і засоби їх подолання та запобігання;

- результативність виховання школярів.

У цілому фундаментальні дослідження проблем сучасного виховання повинні дати відповідь на питання як відповідає теорія виховання на запити сучасного суспільства з урахуванням знань, одержаних останнім часом у сфері соціальних наук, забезпечити можливість оптимального поєднання традицій і інновацій у вихованні, приділивши особливу увагу співвідношенню зовнішніх і внутрішніх факторів у виникненні інновацій як соціально-педагогічного феномена у сфері виховання. Слід визначити теоретичні засади опрацювання сучасних моделей виховання в умовах диверсифікації освітнього простору.

Серйозних фундаментальних досліджень потребує проблема можливості й доцільності раціонального використання зарубіжного досвіду, перенесення тих чи інших інновацій на вітчизняний ґрунт. Безоглядна орієнтація на західноєвропейські та американські моделі освіти українських педагогів останнім часом виявила свою повну неспроможність.

Уперте нав'язування Міністерством освіти і науки України вищій школі кредитно-модульної системи навчання наштовхнулося на категоричне неприйняття її найбільш кваліфікованою частиною педагогів. До того ж практичний досвід застосування цієї системи і спе-

ціальні дослідження показали низьку її ефективність. Студент більше думає про набір кредитів, ніж про здобуття ґрунтовних знань та умінь застосовувати їх у професійній діяльності. Тотальне зовнішнє тестування випускників школи з метою боротьби з корупцією показало, що насправді воно створює сприятливі умови для хабарництва і негативно вплинуло на якість роботи школи. Водночас було б неправильно й небезпечно цілком відмовитися від зарубіжного досвіду. Вітчизняна педагогічна думка традиційно відзначалась високою сприйнятливістю до плідних зарубіжних ідей і пошуків. Правильна установка на зміцнення національної гідності й збереження унікальних національних традицій у галузі культури й освіти не повинна вестися до розвитку ізоляціоністських тенденцій. Всесвітня історія педагогіки переконливо свідчить, що «педагогічна автаркія» ніде й ніколи не приносила користі вітчизняній освіті. Але творче освоєння кращого зарубіжного досвіду вимагає від педагогів високої методологічної культури й чіткого розуміння вітчизняної специфіки. Тут абсолютно неприйнятне поверхове копіювання чужого досвіду. При всьому інтересі до зарубіжного досвіду вирішальна роль має належати вітчизняній парадигмі оновлення освіти, яка всебічно враховує неповторну своєрідність актуальних соціальних і культурних завдань, що стоять нині перед Україною.

Одна з ключових проблем освіти, які вже давно чекають фундаментальних досліджень, — багатогранний процес підготовки сучасного педагога і як професіонала, і як особистості.

Зрозуміло, що коло актуальних педагогічних проблем, які вимагають фундаментальних досліджень, не обмежується зазначеними вище. Нині перед педагогічною наукою відкривається багатомірний простір нових фундаментальних педа-

гогічних проблем, що передбачають і глибинне теоретичне осмислення, і значне розширення експериментальних праць.

Досі ми говорили про тематику, об'єкт і предмет фундаментальних досліджень. Але не менш важливим є питання як організувати фундаментальне педагогічне дослідження. Основний недолік сучасних педагогічних досліджень в Україні — дрібно-тем'я, локальне опрацювання окремих часткових питань, їх переважно монодисциплінарний характер. А освітні проблеми мають переважно комплексний характер, і їх розв'язання повинно бути синтезом наукового знання різних наук. Педагоги, психологи, фізіологи, соціологи, культурологи і представники інших наук ведуть дослідження ізольовано один від одного. Поодинокі спроби організувати комплексні дослідження найчастіше виявляються невдалими, оскільки вихідний задум не мав справді міждисциплінарної об'єднаної ідеї і його втілення не передбачало організації дослідження на єдиному дослідно-експериментальному майданчику.

Ігноруються системотвірні функції педагогіки — єдиної науки, яка вивчає освіту системно й цілісно, в єдності всіх її складових компонентів. Міждисциплі-

нарність — найважливіша властивість фундаментальних наукових досліджень і треба все робити для того, щоб забезпечити їх комплексний характер.

Потрібні гнучкі форми інтеграції зусиль різнопрофільних спеціалістів для розв'язання фундаментальних теоретичних проблем. Такі інтегративні, міждисциплінарні форми організації фундаментальної науки поки що не набули належного поширення в Академії педагогічних наук України. Її нинішня структура не передбачає комплексної, кросдисциплінарної взаємодії.

Однією з основних проблем розвитку фундаментальних педагогічних досліджень є проблема їхнього фінансування. Без мотивації не буде розвитку, і важко сподіватися на залучення до науки талановитої молоді, на досягнення значущих наукових результатів. Діюча система фінансування в основному зорієнтована на окремі теми прикладних досліджень і розробок, які виконуються в рамках однієї навчальної дисципліни.

Бюджетні засоби, що виділяються на науково-дослідну роботу, розпливаються по сотнях розрізаних тем і не концентруються на розв'язанні пріоритетних фундаментальних проблем освіти і науки.

Досвід розвинутих країн світу переконує, що найкращим типом фінансування сучасної фундаментальної науки є система грантового розподілу засобів. Гранти — це щорічні грошові суми для виконання фундаментальних досліджень, які виділяються здебільшого на конкурсній основі й на відміну від позики не повертаються.

Результативність фундаментальних педагогічних досліджень істотно залежить від координат зусиль науковців Академії педагогічних наук України з десятками кафедр педагогіки, які функціонують у педагогічних і класичних університетах, інститутах країни. На жаль, усі ці кафедри, як і лабораторії НДІ, працюють за своїми планами, як правило, пов'язаними з тематикою завідуючого даним підрозділом. А він, як би зовнішньо не змінювалася тематика, розвиває через своїх співробітників, викладачів, аспірантів, докторантів звичайно ту тему, яка лежала 15–20 років назад в основі його власної дисертації.

Такий стан справ потрібно змінювати. Усі наукові співтовариства повинні вийти на розв'язання ключових, фундаментальних для розвитку педагогічної науки і школи проблем.

Ольга СУХОМЛИНСЬКА

Патріотизм як цінність: погляд на історію і сьогодення

І в історії, і в сьогоденні погляди на патріотизм як суспільний і моральний принцип, його тлумачення та складові істотно різняться залежно від епохи та політико-ідеологічних уподобань. Це відбувається тому, що тема, проблема патріотизму є з-поміж інших моральних категорій і принципів надзвичайно ідеологізованою. І як би ми не намагалися обійти, уникнути, применшити цю ідеологізацію, вона іманентно чи явно пов'язана з цілим комплексом

ідеологічних, політичних, моральних, соціальних складових, притаманних патріотизму як моральному принципу.

Щоб краще зрозуміти нинішні процеси, звернемося до генези розвитку патріотизму в контексті соціально-педагогічної динаміки, живої конкретики. Але перед тим, як перейти до історії, нагадаємо первинне тлумачення цього поняття, яке поступово наповнювалося різними складовими.

Так, поняття «патріотизм» прийшло до нас із грецької мови з часів античності (patriotes — співвітчизник, patris — батьків-